

stanovništvo i domaćinstva gradskih i seoskih naselja

maja štambuk

instit ut za društvena
istraživanja sveučilišta
u zagrebu, zagreb,
hrvatska — jugoslavija

U tekstu koji se oslanja na analizu demografske i socioekonomske strukture radnoaktivnih stanovnika Hrvatske i njihovih domaćinstava govori se o važnosti varijable rezidencijalne pripadnosti u sociologijskim istraživanjima, zatim o prožimanju seoskog i gradskog stanovništva i njihova »približavanja« u pojedinim obilježjima.

Rezultati istraživanja, između ostalog, pokazuju da u seoskoj radnoj populaciji izrazito dominiraju muškarci, zatim stariji, nižeg stupnja formalnog obrazovanja, češće s djecom, ali i češće s odseljenom djecom. Oni žive u prosječno brojnijim domaćinstvima, s članovima većeg broja generacija.

Socioekonomska obilježja također razlikuju seosku i gradsku radnoaktivnu populaciju. S obzirom na sektor djelatnosti, seoski radni svijet pripada u značajnom opsegu primarnom sektoru te industriji. U obrazovno zahtjevnijim djelatnostima gotovo da ih nema. Tome odgovara i kvalifikacijska slika i spisak zanimanja koja se češće susreću u selu, kao i radna mjesta koja zauzimaju zaposleni seoski stanovnici, i t.d.

Zapošljavanje seoskog stanovništva izvan poljoprivrede dovelo je do promjena u socijalnoj strukturi seoske zajednice. Ipak, okosnicu socijalne stratifikacije čine seljaci i nekvalificirani radnici, što seosku društvenu sliku čini još uvijek jednoličnom.

primljeno travnja 1990.

uvod

—> Rezidencijalna pripadnost stanovništva vrlo je diskriminativna varijabla u nekim demografskim pokazateljima i jedna je od »prostornih« varijabli koja se možda zanemaruje više od ostalih.¹⁾ Selo i grad kao omeđeni prostori življenja i rada, ponekad udaljeni, ponekad blizi i povezani, nekad više nekad manje potrebni jedan drugome, svaki na svoj način samosvojan, samosvjestan, još su specifična područja s vlastitom ekskluzivnošću i različitošću bez obzira na globalnost velikih društvenih procesa kojima je unificiranje »svega postojećeg« immanentna karakteristika. Ti su procesi pokrenuti iz grada i selo u njima uglavnom pasivno i epizodno sudjeluje, što samo na određeni rok odlaže, odnosno usporava promjene.

1) Dovoljno je spomenuti neujednačenost i česte promjene u određivanju što je to grad, selo, mješovito naselje pri popisima stanovništva. Vidjeti npr. Štambuk (1983:25—28).

U ruralnim je naseljima još poslije rata živjela velika većina stanovništva, a i pretežno se bavila poljoprivredom. Ono što je zanimljivo, to je da se proces deagrarizacije neprestano ubrzavao, mnogo brže nego što je opadao udio seoskoga stanovništva u ukupnome (tablica 1). Treba li ovaj i ovakav trend pozitivno ocijeniti bez stanovitih ograda, teško je reći. Ostaje činjenica da raste broj gradskih stanovnika, a da poljoprivreda, donedavno bazična seoska djelatnost, naglo gubi na važnosti i interesu.

Tablica 1

Udjeli seoskoga i poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu Jugoslavije i Hrvatske te razlike između seoskoga i poljoprivrednog stanovništva

	Godina											
	1921.		1948.		1953.		1961.		1971.		1981.	
	J.	H.	J.	H.	J.	H.	J.	H.	J.	H.	J.	H.
Seosko stanovništvo	83,5		80,2		78,3	75,7	71,3	69,2	61,4	59,0	53,5	49,2
Poljoprivredno stanovništvo	78,8		67,2		60,9	56,4	49,6	43,9	38,2	32,3	19,9	15,2
Razlika	4,7		13,0		17,4	19,3	21,7	25,3	23,2	26,7	33,6	34,0

Gradsko stanovništvo raste prvenstveno zahvaljujući pravcu migracijskih tokova koji još uvijek vode od sela ka gradu. Jedan dio gradske populacije nastaje i tzv. direktnom urbanizacijom, dakle, pretvaranjem — imenovanjem dojučerašnjih sela u naselja gradskog tipa.

Ovo »miješanje« seoskoga i gradskog stanovništva sigurno je dovelo do smanjenja razlika prema nekim demografskim varijablama. Međutim, do ujednačavanja teško može doći (u svim pokazateljima). Direktna urbanizacija može više utjecati na takav trend od migranata koji su ipak, promatramo li ih u odnosu na seosku populaciju, grupa s posebnim karakteristikama. Mlađi su, obrazovaniji, među njima prevladavaju muškarci itd. Njihov je odlazak gubitak za seosku zajednicu u svakom pogledu — demografskom, socijalnom, ekonomskom.

Za grad su s određenog aspekta dobit. No, njihov nekontrolirani priliv može stvoriti velike poteškoće.²⁾

Mnoge kvalitativne i kvantitativne promjene u gradskim i seoskim populacijama nisu rezidencijalnu varijablu učinili neznačajnom u različitim analizama stanovništva. Dapače, unutar nekih novijih vrednovanja prostora i u radnom i u životnom smislu, pa određenih deziluzija postojećim gradom, zatim razvojem putne mreže i nekim drugim infrastrukturnim pretpostavkama, decentralizacijom privrednih i neprivrednih radnih mjesta, mijenja se i položaj grada i sela. Mogućnost izbora mjesta stanovanja, a da to ne znači odricanje od nekih važnih osobnih i obiteljskih želja, interesa, kriterija, čini se da daje jednu novu važnost ovoj varijabli i u demografskim analizama.

U analizi demografske i socioekonomske strukture radnoaktivnog stanovništva i njihovih domaćinstava korišteni su podaci istraživanja »Sociokulturni razvoj« u kojemu su se kao ispitanici pojavili isključivo radnoaktivni stanovnici Hrvatske.³⁾ Prikupljeni su mnogi podaci i o njihovim domaćinstvima, dio ko-

■

2) Često se spominje trošak njihova uključivanja u gradski život: stanovi, vrtići, škole, zdravstvene ustanove itd., a također i proces poseljačenja grada. O konfliktnosti odnosa sela i grada vidjeti npr. Suvar (1988:260—267). Pregled nekih obilježja seoske sredine vidjeti u: Štabuk (1989:122—125).

3) O metodologiji izrade uzorka za spomenuto istraživanje vidjeti Lazić (1987:77 i dalje).

jih će također biti ovdje prezentiran. Međutim, mora se upozoriti i na neka ograničenja realiziranoga uzorka. U prvom redu, podaci se ne odnose na sve stanovništvo niti na sva domaćinstva. Slijedeći »nedostatak« ovih podataka jest da se ne mogu obrađivati (zbog karakteristika uzorka) na razini zajednica općina. Osnovni razlog zbog kojeg se koriste jest da je istraživani dio populacije najznačajniji, zatim taj što je prikupljen vrlo veliki broj podataka, i, konačno, što su ovi podaci uglavnom recentniji od podataka statističkih službi (prikupljeni su 1985).

demografska struktura radnoaktivnog stanovništva i njihovih domaćinstava spolna struktura radnoaktivnog stanovništva

O spolnoj strukturi zaposlenog stanovništva može se govoriti s nekoliko aspekata. Naime, ovaj podatak preslikava značajne globalne procese u razvoju određenog društva i stupanj njegove vrijednosti.

Do uključivanja žena u radno stanovništvo, dakle, do zapošljavanja, dolazi vrlo kasno, tek pošto su popustili okviri tradicionalne ženske uloge i kada ekonomski položaj domaćinstva nametne potrebu dodatnog prihoda, a tržište ponudi ona radna mjesta koja su prilagođena fizičkim i kvalifikacijskim mogućnostima žene. Sve ovo najprije se događa u gradu, a onda poslije određene vremenske distance i u selu. Naime, u selu prethodno mora muškarac napustiti poljoprivredu i tek tada žena, ne vlastitim izborom ili željom, dođe u situaciju da preuzme poljoprivredne poslove, i to one koje su u dotadašnjoj podjeli rada pripadali muškarcu. Ovo je isuviše masovna pojava a da nebi imala određenih posljedica. Ženska radna snaga preuzima poljoprivrednu proizvodnju na onim gospodarstvima koja su napustili muškarci (često je dovoljno da se ovi zaposle). U pravilu to su manji posjedi, slabije kakvoće i lošije mehanizirani.⁴⁾

U spomenutom uzorku ukupno je bilo 65,8% muškaraca i 34,2% žena. Razlike su između sela i grada prema ovom pokazatelju značajne. Naime, dok je zaposlenost žena u gradu vrlo visoka (46,2% od ukupno zaposlenih), ona je u selu mnogo niža (21,7%).

Tablica 2 pokazuje kako se kretala struktura poljoprivrednog stanovništva u Hrvatskoj po spolu.

Iz ovih podataka očigledno je da žene više od muškaraca ostaju u poljoprivredi i kao radnice i kao uzdržavani članovi.

Tablica 2

Struktura poljoprivrednog stanovništva u Hrvatskoj po spolu 1971. i 1981.

	1971.		1981		Indeks 1971=100
	Broj	%	Broj	%	
Ukupno	1.428.788	100,0	676.696	100,0	47
— muškarci	649.252	45,4	292.170	43,2	45
— žene	779.536	55,6	375.526	56,8	48
Aktivno	827.382	100,0	414.742	100,0	50
— muškarci	451.806	54,6	215.877	52,0	48
— žene	375.576	45,4	198.865	48,0	53
Izdržavano	601.406	100,0	252.954	100,0	42
— muškarci	197.446	32,8	76.293	30,2	39
— žene	403.960	67,2	176.661	69,8	43

Izvor: Popis stanovništva, 1975, Beograd, SZS, Popis stanovništva 1981. Dokumentacija 501, Zagreb: RZS SRH.

4) Vrlo često se, kada se govori o feminizaciji poljoprivrede, odnosno o njenom negativnom učinku na poljoprivrednu proizvodnju, zaboravljaju te činjenice. Još ima problema koji se javljaju pri određivanju visine ženskog angažmana u poljoprivredi: tradicije kućedomaćina muškarca i nasljeđivanje posjeda po muškoj liniji zamagljuje prave razmjere ženskog rada.

dobna struktura radnoaktivnog stanovništva

Stanovništvo Hrvatske više nije mlado stanovništvo. Indeks starosti ukupnog stanovništva naše republike jest 0,526. Ovako visok indeks rezultat je prvenstveno starosti seoskog stanovništva (indeks 0,588), iako ni gradsko nije osobito mlado (indeks = 0,425). U Jugoslaviji starije seosko stanovništvo od Hrvatske imaju Vojvodina i uže područje Srbije, a starije gradsko samo Vojvodina.

Visokoj starosti seoskog stanovništva pridonosi izrazita starost poljoprivrednog dijela seoske populacije koja je pretežno rezultat visoke stope deagrarizacije. U tablici 3 možemo usporediti starosnu strukturu ukupnoga i poljoprivrednog stanovništva.

Tablica 3

Starosna struktura ukupnoga i poljoprivrednog stanovništva u SR Hrvatskoj 1981.

Dobna grupa	Ukupno stanovništvo		Poljoprivredno stanovništvo		Razlika u udjelu
	broj	udio u %	broj	udio u %	
Do 10 god.	647.812	14,7	43.808	6,6	-8,1
10—14	315.888	6,8	38.401	5,8	-1,0
15—19	335.788	7,2	46.164	6,9	-0,3
20—44	1.668.847	36,1	148.201	22,2	-13,0
45—49	336.645	7,2	66.978	10,0	+2,8
50—59	577.012	13,4	142.080	21,3	+8,9
60—64	158.863	3,5	43.830	6,6	+3,1
65 godina i više	524.264	11,32	136.009	20,4	+9,1
Nepoznato	36.350	0,8	2.225	0,3	-0,5
Ukupno	4.601.469	100,0	667.696	100,0	100,0

Izvor: Popis stanovništva 1981, Dokumentacija 501, Zagreb: RZS SRH, 1982.

Međutim, predmet naše analize jesu razlike u starosti između sela i grada. Osim ostarjelih poljoprivrednika, višoj starosti seoskog stanovništva pridonose i migracije, osobito mladih članova ostalih socijalnih grupa, koje u pravilu više ulažu u školovanje djece i takvim migracijskim kanalom nestaju iz sela, barem privremeno. Dio njih vraća se u selo kao umirovljenici i tako povećavaju prosječnu starost ove populacije.

Promatramo li samo radnoaktivno stanovništvo, također je vidljiva razlika u starosti između onoga u gradu i onog u selu. Naše istraživanje pokazalo je sljedeće:

Tablica 4

Dobna struktura ispitanika, prema mjestu stalnog stanovanja

Mjesto stalnog stanovanja	Starost			
	do 34 godine	35—49	50 godina i više	ukupno
Gradsko naselje	41,0	45,0	14,0	100,0
Seosko naselje	31,9	34,1	33,9	100,0
Ukupno	36,6	39,7	23,7	100,0
N=	991	1076	643	13234

Izvor: Podaci iz terenskog istraživanja projekta »Sociokulturni razvoj« u okviru programa rada SIZ-a za znanstveni rad SRH. 1981—1985.

Ovu razliku u starosti ne možemo pripisati samo udjelu aktivnih poljoprivrednika u seoskoj radnoaktivnoj populaciji. Očito se ovdje kriju i drugi, dublji uzroci. Sigurno je da koncentracija škola, sveučilišta, propulzivnih djelatnosti privlači mlade ljude i čini gradsko aktivno stanovništvo mlađim. Međutim, valja nastojati da se starenje seoske populacije zaustavi. Biološka reprodukcija poljoprivrednika slaba je, stopa deagrarizacije još je visoka i prema nekim procjenama poljoprivredno stanovništvo uskoro bi se moglo sversti na izrazito niski postotak u ukupnom stanovništvu (2,5% godine 2001) (Puljiz, 1977:155).

Nepoljoprivrednom stanovništvu u selu trebalo bi omogućiti budućnost izvjesniju od one koju zasad imaju poljoprivrednici.

bračni status radnoaktivnog stanovništva

Velika je većina ispitanika u braku. Neoženjenih/neudatih kao i razvedenih, u selu je manje.⁵⁾ U selu je više udovaca/ica. Ove razlike nisu statistički značajne, ali je »smjer« tih razlika očekivan, prvenstveno zbog većeg udjela starijih dobnih skupina u radnoaktivnom stanovništvu sela.

školska sprema radnoaktivnog stanovništva

Seosko i gradsko zaposleno stanovništvo znatno se razlikuju prema obilježju formalnog školskog obrazovanja ($C = 0,5842$). U strukturi seoskog dijela istraživane populacije oni bez škole ili sa jedva završenih nekoliko razreda osnovne škole sudjeluju sa 28,8%, dok je broj ovako neobrazovanih u gradu gotovo zanemariv.

Razlike se naravno pojavljuju i na ostalim razinama obrazovanja, što se vidi u idućoj tablici. Udio poljoprivrednog u ukupnome aktivnom stanovništvu sela dobrim dijelom utječe na ovaj podatak, jer je poljoprivreda jedino zanimanje za koje se ne traži ni minimalno obrazovanje.⁶⁾ Osim toga, naročito među starijim zaposlenima koji žive u selu, mnogo je upravo bivših poljoprivrednika, koji su

Tablica 5

Školska sprema zaposlenih prema mjestu stalnog stanovanja

Mjesto stalnog stanovanja	Bez škole i do 4 razreda OŠ	4-8 raz. OŠ	Srednja škola	Viša i visoka školska sprema	Ukupno
Gradsko naselje	3,9	11,0	57,3	27,0	100,0
Seosko naselje	28,8	30,9	37,8	2,5	100,0
Ukupno	16,1	20,7	47,8	15,4	100,0
N=	435	562	1295	418	2710

Izvor: Kao u tablici 4.

razinom obrazovanja bliži poljoprivredničkoj nego nepoljoprivredničkoj aktivnoj populaciji.

-
- U strukturi ispitanika u selu bilo je 18,0% poljoprivrednika. Naša poljoprivreda je, kao i evropska, porodičnog tipa, pa je stoga i brak gotovo *conditio sine qua non* opstanka i prosperiteta gospodarstva.
 - U vrijeme kada znanost, tehnologija, tehnika nude poljoprivredi veliku množinu znanja i proizvoda, kada se opasnosti od krive primjene pojedinih postupaka penju do razmjera katastrofe, neodgovorno je seljaka nreputiti samome sebi. Zdrava i kvalitetna hrana ne može biti briga isključivo neposrednog proizvođača.

Zaposleni koji žive u selu nisu nužno i zaposleni u selu,⁷⁾ pa se stoga ne može na temelju podataka o obrazovanosti zaključivati posredno o stupnju razvijenosti seoske privrede. No sigurno je da niska obrazovna razina aktivnoga seoskog stanovništva determinira u određenoj mjeri mogućnosti razvoja pojedinog sela, ali i većih ruralnih područja. I to bez obzira radi li se o razvoju poljoprivrednih ili nepoljoprivrednih djelatnosti.

Među zaposlenima koji žive u gradskim naseljima više je onih koji su dio školske naobrazbe stekli izvan redovitog školovanja. Takve su mogućnosti za zaposlene koji žive u selu vrlo skućene (i svode se, pretpostavljamo, na stjecanje osnovnoškolskog obrazovanja).

broj djece

Zaposleni sa stalnim mjestom boravka u selu, vidi se to iz netom iznesenih podataka, prosječno su starija populacija, i češće u braku nego zaposleni koji stanuju u gradu. Prvi, dakako, češće imaju djecu (82,4% prema 75,5%). Međutim, djeca iz tih domaćinstava češće su se odseljavala i udio domaćinstava bez djece u vrijeme anketiranja veći je među radnoaktivnima nastanjenim u selu (29,5% prema 27,8%), iako oni u prosjeku imaju više djece. S odseljenom djecom (bez obzira na broj odseljenih) ima 25% ispitanih domaćinstava iz seoskih naselja i svega 7,8% iz gradskih. Kćeri odseljavaju više od sinova zbog uobičajenog obrasca ponašanja prilikom udaje.

Tablica 6

Veličina domaćinstva radnoaktivnih stanovnika, prema mjestu stalnog stanovanja

Mjesto stalnog stanovanja	Veličina domaćinstva				Ukupno
	do 2 čl.	3–4	5–6	7 čl. i više	
Gradsko naselje	16,4	65,9	16,5	1,3	100,0
Seosko naselje	13,4	44,6	34,7	7,3	100,0
Ukupno	14,9	55,5	25,4	4,2	100,0
N=	405	1503	687	115	2710

Izvor: Kao u tablici 4.

broj članova domaćinstva

Ispitanici — gradski stanovnici žive u manjim domaćinstvima nego ispitanici u selu. U domaćinstvima zaposlenoga gradskog stanovnika prosjek je 3,57 članova, a u seoskim 4,30.

Dvije trećine gradskih zaposlenih živi u domaćinstvima sa 3 do 4 člana. Domaćinstva ove veličine dominantna su i u strukturi domaćinstava radnoaktivnih stanovnika sela iako su manje zastupljena. Među ovima potonjim više je većih domaćinstava i nešto je manje onih najmanjih.

Odnos između muških i ženskih članova u domaćinstvu uravnotežen je, osobito u domaćinstvima radnoaktivnog seoskog stanovništva. U 92,7% domaćinstava podjednako su zastupljeni muškarci i žene.

Među domaćinstvima gradskog zaposlenog veći je udio domaćinstava sa više muških i naročito sa više ženskih članova.

7) Među zaposlenima koji žive u selu 45,6% je dnevnih komutanata, dok je ovih među zaposlenima nastanjenim u gradu 8,3%.

Tablica 7
Kvalitativni porodični sastav domaćinstva prema mjestu stalnog stanovanja ispitanika

Mjesto stalnog stanovanja	Samачko domaćinstvo	Bračni par bez djece u domaćinstvu	Majka ili otac s oženjenom / udatom djecom	Jedna uža porodica	Deficijentno višeporodično domaćinstvo	Potpuna i ostala višeporodična domaćinstva	Ukupno
Gradsko naselje	5,9	7,6	4,0	66,5	8,0	7,9	100,0
Seosko naselje	1,0	10,2	3,3	41,0	18,7	25,8	100,0
Ukupno	3,5	8,9	3,7	54,1	13,2	16,7	100,0
N=	95	240	100	1465	358	452	2710

Izvor: Kao u tablici 4.

starosna struktura domaćinstva

Podatak o dobnoj strukturi članova domaćinstava radnoaktivne populacije u Hrvatskoj potvrđuje poznatu činjenicu o višoj starosti seoskog stanovništva, naročito njegova poljoprivrednog dijela.

Tako, primjerice, 34,5% domaćinstava zaposlenih iz seoskih naselja u svojem sastavu nema članova mladih od 19 godina. (Takvih je među gradskima 31%.) Bez članova starih između 20 i 39 godina ima 22,8% domaćinstava zaposlenih iz sela, dok je takvih 15,5% u strukturi domaćinstava zaposlenog gradskog stanovništva. Udio domaćinstava sa članovima starijim od 40 godina veći je među domaćinstvima radnoaktivnih stanovnika sela.

kvalitativni porodični sastav domaćinstava

Seosko domaćinstvo veće je dijelom i zbog čestog suživota više generacija u njemu, osobito roditeljske generacije s oženjenim/udatim djetetom (tablica 7).

Svođenje domaćinstva na bračni par s djecom (neoženjenom/neudatom) za seosku populaciju recentniji je trend. Kako se vidi iz tablice, već je snažno zahvatio selo i njihov udio jednak je udjelu višeporodičnih domaćinstava.

socioekonomska struktura radnoaktivnog stanovništva i njihovih domaćinstava

Cilj je ovog dijela analize utvrditi razlike i sličnosti u socioekonomskim obilježjima ispitanika s obzirom na mjesto stalnog stanovanja. Naime, pretpostavka je da varijabla rezidencijalne pripadnosti, osim u demografskom, i u socioekonomskom smislu razlikuje ove dvije populacije.

Bez obzira što su seoski ispitanici uglavnom komutanti, pa radnim mjestom pripadaju gradskom stanovništvu (jer u grad se na posao putuje češće nego u susjedno selo), oni ipak nekim svojim obilježjima čine izdvojenu podgrupu i u odnosu na seosko i u odnosu na gradsko stanovništvo (Oliveira-Roca, 1986).

Unutar ove podgrupe zaseban je, na svoj način, sloj seljaka-radnika, no kako on, kao i seljačka populacija pripadaju gotovo isključivo seoskom stanovništvu, ovdje su donekle izvan zadanih ciljeva. To ne znači da ovaj sloj nije važan naročito onda kada se planira razvoj sela i mjesto poljoprivrede u njemu (Štambuk, 1988:31).

grana djelatnosti radnoaktivnog stanovništva

Opadanje udjela primarnog sektora u nacionalnoj privredi nije za sva područja podjednako. Naime, udio zaposlenih u ovom sektoru visok je u ruralnim sredinama i neosporno ih obilježava (tablica 8).

Seosko radnoaktivno stanovništvo još se uvijek najviše zadržava u primarnom sektoru i industriji. U obrazovno zahtjevnijim djelatnostima ima ih gotovo zanemarljivo mali broj. Slika koju stvaraju ovi podaci i u profesionalnom, a i u socijalnom smislu prilično je jednolična.

Kada djelatnosti promatramo kao privredne i neprivredne, onda seosko radnoaktivno stanovništvo u 96,3% slučajeva pripada privredi, a gradsko u 73,8%. Seosko stanovništvo još gotovo da i nije počelo osvajati neprivredu. Ovaj podatak govori o strukturi seoske radne snage,⁸⁾ ali i o gospodarskoj strukturi Hrvatske.

Tablica 8

Grana djelatnosti radnoaktivnog stanovništva Hrvatske, prema mjestu stalnog stanovanja

Grana djelatnosti	Mjesto stalnog stanovanja		
	gradsko	seosko	Ukupno (N)
Industrija	34,5	31,6	33,1 (N=881)
Poljoprivreda, ribarstvo šumarstvo, vodoprivreda	1,7	41,9	21,1 (N=561)
Građevinarstvo, stambeno-komunalne djelatnosti	8,4	7,8	8,1 (N=216)
Saobraćaj i veze	8,1	4,8	6,5 (N=174)
Trgovina, ugostiteljstvo, turizam, zanatstvo	21,0	6,9	14,2 (N=378)
Financijske i dr. usluge, zaposleni u DPO i DPZ	14,0	2,3	8,3 (N=222)
Društvene djelatnosti	12,0	1,0	6,7 (N=179)
Ostalo	0,4	3,7	2,0 (N=53)
Ukupno	100,0	100,0	100,0 (N=2664)

Izvor: Kao u tablici 4.

zanimanje i kvalifikacija radnoaktivnog stanovništva

Relativno niska obrazovna struktura radnoaktivnog stanovništva nastanjenog u selu primjetna je i u podacima o zanimanju i kvalifikaciji.

Među ispitanicima sa sela je 35,9% poljoprivrednika, 56,3% radnika i obrtnika te 7,9% ostalih zanimanja. Ili, 90,3% je manualnih i 9,7% nemanualnih zanimanja.

Slika je zaposlenog gradskog stanovništva drukčija⁹⁾ i podaci o zanimanju stoga su vrlo diskriminativni za ove dvije populacije (C=0,6863). Radnika i obrtnika ima 48,3%, a ostalih 51,7%. U ovim odnosima kreću se i kada se zanimanja razvrstavaju kao manualna i nemanualna.

8) Radi se pretežno o muškoj radnoj snazi (78,3%).

9) U naknadnom izvodenju reprezentativnog iz kvotnog uzorka nisu uzeti u obzir poljoprivrednici koji žive u gradskim naseljima. U gradovima je 1981. živjelo 7,1% od ukupnog poljoprivrednog stanovništva.

Tablica 9

Radno mjesto ispitanika, prema mjestu stalnog boravka

Radno mjesto	Mjesto stalnog stanovanja			
	Gradsko naselje	Seosko naselje	Ukupno	N
Politički i privredni rukovodilac	6,2	0,8	3,6	97
Stručnjak	20,4	1,6	11,2	303
Službenik	21,1	4,1	12,8	346
Niži rukovodilac	1,5	0,2	0,9	24
Tehničar ili poslovođa	3,6	3,5	3,5	96
KV i VKV radnik	23,5	26,2	24,9	673
NKV i PKV radnik	16,0	26,7	21,2	575
Obrtnik	7,7	1,0	4,4	119
Seljak	—	35,9	17,5	475
Ukupno	100,0	100,0	100,0	2708

Izvor: Kao u tablici 4.

radno mjesto ispitanika

Kao što se moglo očekivati na temelju podataka o razlikama u visini obrazovanja, zanimanju, kvalifikacijama i djelatnostima zaposlenih, i u pogledu strukture radnoaktivnih prema radnim mjestima značajne su razlike u istraživanoj populaciji s obzirom na rezidencijalnu pripadnost ($C=0,6170$).

U strukturi radnih mjesta koje zauzima gradska populacija gotovo su podjednako zastupljena radna mjesta stručnjaka, službenika i KV i VKV radnika.

Što se tiče radnih mjesta radnoaktivnog stanovništva nastanjenog u selu, dominiraju, osim seljaka, radna mjesta KV i VKV radnika, te, podjednako, NKV i PKV radnika. Ostale vrste radnih mjesta zaposleni seoski stanovnici zauzimaju vrlo rijetko.

aktivnost članova domaćinstva ispitanika

S obzirom na interese istraživanja kojeg se rezultati ovdje iznose, u uzorku nije bilo domaćinstava bez aktivnih članova. Dakle, domaćinstva se mogu razlikovati jedino po broju aktivnih osoba. A prema ovome pokazatelju postoje razlike između seoskih i gradskih domaćinstava iako one nisu statistički značajne ($C=0,2846$).

Tablica 10

Broj aktivnih članova u domaćinstvu, prema mjestu stalnog stanovanja ispitanika

Mjesto stalnog stanovanja	Broj aktivnih članova u domaćinstvu			Ukupno
	1 član	2 člana	3 člana i više	
Gradsko naselje	18,7	63,6	17,7	100,0
Seosko naselje	25,2	42,7	32,0	100,0
Ukupno	21,9	53,4	24,7	100,0
N=	593	1448	669	2710

Izvor: Kao u tablici 4.

S obzirom na neke već analizirane podatke može se zaključiti da su i aktivni članovi u istraživanim seoskim domaćinstvima stariji od ovih u gradskim.

U zaposlenih gradskih stanovnika dominiraju domaćinstva sa dva aktivna člana, dok su aktivni članovi u domaćinstvima seoskih radnoaktivnih stanovnika bolje raspoređeni. Razlike u prosječnom broju aktivnih članova po domaćinstvu gotovo nema (2,06 u seoskim i 2,00 u gradskim domaćinstvima).

Domaćinstva sa članovima koji imaju osobne prihode slabo su zastupljena u uzorku radnoaktivnih iz sela (što upućuje na neposredno seljačko podrijetlo ove generacije). Među gradskim domaćinstvima 90,0 a među seoskim 92,4% nema članova s osobnim prihodom.

Uzdržavanih članova (najčešće domaćica i djece) nema u 20% domaćinstava gradskih zaposlenih stanovnika i 11,8% seoskih. Kao i kod broja aktivnih članova i ovdje postoje određene razlike među ova dva poduzorka s obzirom na broj uzdržavanih članova ($C=0,3579$).

Tablica 11

Broj uzdržavanih članova u domaćinstvu, prema mjestu stalnog stanovanja ispitanika

Mjesto stalnog stanovanja	Broj uzdržavanih članova u domaćinstvu			
	1 član	2 člana	3 člana	Ukupno
Gradsko naselje	44,0	41,4	14,6	100,0
Seosko naselje	33,7	27,6	38,7	100,0
Ukupno	38,8	34,4	26,7	100,0
N=	887	786	615	2288

Izvor: Kao u tablici 4.

Među domaćinstvima radnoaktivnih stanovnika sela veći je udio domaćinstva sa tri i više uzdržavanih članova, a manji sa jednim ili s dva člana nego u strukturi domaćinstava zaposlenih gradskih stanovnika.¹⁰⁾

Domaćinstava bez aktivnih muških članova ima 9,7% u gradu i 2,8% u selu. Bez ženskih aktivnih članova odnos je obrnut: ovakvih je manje u strukturi domaćinstava ispitanika iz grada (18,0%) nego iz sela (45%). Na ovaj podatak, osim tradicionalnih shvaćanja koja ženine uloge vide samo unutar domaćinstava, utječe i slabija ponuda radnih mjesta koja bi odgovarala ženskoj radnoj snazi.

U 51,7% domaćinstava ispitanika iz sela nema poljoprivrednika. Kad ih ima, najčešće je to jedan (52,3%) ili nešto rjeđe dva (34,7%). Oko dvije trećine poljoprivrednika jesu muškarci što donekle relativizira neke interpretacije procesa feminizacije poljoprivrede. Žena je, dakako, sve više u poljoprivredi, i može se bez sumnje govoriti o feminizaciji »profesije« kao o trendu. Međutim, poljoprivredom se još uvijek pretežno bave muškarci.

zaključak

Globalni društveni procesi, posebice industrijalizacija i deagrarizacija značajno su utjecali na selo i prouzročili mnoge promjene. Između ostalog, i u demografskoj i socioekonomskoj strukturi seoskog stanovništva. Naravno, gradsko stanovništvo nije ostalo po strani od promjena, ali su one svakako burnije u ruralnim područjima.

Odgovor na pitanje jesu li ovi procesi u određenim obilježjima približili seosku i gradsku populaciju nije jednoznačan. U kvantitativnom smislu najznačajniji pokazatelj ovih promjena jest opadanje udjela seoskog stanovništva u ukupnom stanovništvu u poslijeratnom razdoblju (sa 80 na 50% u Hrvatskoj). Još je dra-

■

10) Većem udjelu domaćinstva s tri i više uzdržavanih članova u radnoaktivnih stanovnika u selu pridonose domaćinstva seljaka-radnika (mješovita domaćinstva) među kojima je manji udjel bračnih parova bez djece i veći udjel višeporođičnih domaćinstava.

matičnije smanjivanje zahvatilo poljoprivredno stanovništvo: sa oko 65% u pedesetim godinama palo je na 15% od ukupne populacije Hrvatske u 1981.

Pri tom je došlo i do promjena u socijalnoj strukturi seoskog stanovništva, posebice pošto je započeo proces decentralizacije industrije. Razvijaju se manji regionalni centri, radna mjesta postaju dostupnija seoskoj radnoj snazi. Seoska socijalna slika postaje složenija iako su, zbog općenito niske obrazovne i kvalifikacijske razine, dominantni nekvalificirani radnici, pa oni, uz seljake, čine okosnicu socijalne stratifikacije. Kako je većina seljaka-radnika i nepoljoprivrednika koji žive u selu seljačkoga podrijetla, to su njihova demografska i socioekonomska obilježja bliža seljaku nego gradskom stanovniku. S druge strane, osnovni smjer migracijskih tokova bio je usmjeren od sela ka gradu što je sigurno izazvalo izvjesno »poseljačenje« nekih osobina gradskog stanovništva bez obzira na selektivnost ovih migracija.

literatura

- Cvjetičanin, V., J. Defilippis, E. Dilić i dr.: *Mješovita domaćinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1980, 216 str. (Biblioteka Sociologije sela, 6)
- Lazić, M.: *U susret zatvorenom društvu? Klasna reprodukcija u socijalizmu*, Zagreb: Naprijed, 1987, 175 str.
- Oliveira-Roca, M.: Cirkulacija radnika u Zagreb i prilog tipologiji prostorne pokretljivosti, *Sociologija sela*, 24/1986, br. 91–94, str. 31–53.
- Štambuk, M.: Promjene u sociodemografskoj strukturi seoskog stanovništva, *Sociologija sela*, 21/1983, br. 79–81, str. 25–37.
- Štambuk, M.: Društveni razvoj i selo, *Sociologija sela*, 26/1988, br. 99–100, str. 25–33.
- Štambuk, M.: Neka obilježja seoskog socijalnog prostora, *Revija za sociologiju*, 20/1989, br. 1–2, str. 121–128.
- Šušar, S.: *Sociologija sela*, knjiga 2, Zagreb: Školska knjiga, 1988, 526 str.

Population and households in urban and rural settlements

Summary

This article is based on an analysis of the demographic and socio-economic structure of the employed population in Croatia and their households, and it considers the importance, in sociological research, of social residential attributes and the permeation of the »rural and urban populations and their closeness« in certain characteristics. Research results show that the rural work population has a markedly larger number of men and older people, has a lower degree of formal education, more children, but also more children who have moved away from home. On an average, rural households have more members who belong to a greater number of generations. The rural and urban employed populations also differ in socio-economic characteristics. With regard to sector of activity, more of the rural work force is employed in the primary sector and in industry. Few can be found in activities that demand a higher level of education. This is reflected in the skills that are the most frequent in the village, in the jobs of employed rural inhabitants, etc. When the rural population began to find employment outside agriculture, the social structure of the rural community changed. Nevertheless, the backbone of social stratification is formed by peasants and unskilled workers, and the rural society is still monotonous.

Население и домашние хозяйства в городских и крестьянских поселениях

Резюме

В труде, в основу которого заложен анализ демографической и социс-экономической структуры трудоспособного населения Хорвати и их домашних хозяйств особое внимание отводится переменным связанным с местожительством в социологических исследованиях, и проницаемости »крестьянского и городского населения и их сближению« в отдельных стличительных свойствах. Результаты исследования, кроме всего, показали, что среди крестьянского трудоспособного населения прежде всего доминируют мужчины, затем мужчины страшого возраста, с низким уровнем образования, часто с детьми, но чаще всего с детьми покинувшими домашнее хозяйство. Они проживают в домашних хозяйствах в которых в среднем отмечено большее число членов, которые одновременно являются представителями различных поколений. Социо-экономические характеристики создают также различия между крестьянским и городским трудоспособным населением. В зависимости от сектора деятельности, крестьянское трудоспособное население принадлежит в значительной мере первичному сектору промышленности. В деятельности требующих более высокий уровень образования они почти отсутствуют. Этому, вполне соответствует уровень образования и список занятий встречаемых чаще всего в сельской местности и рабочих мест трудоспособного крестьянского населения и т. п. Занятость крестьянского населения вне сельскохозяйственного сектора привело изменению социальной структуры крестьянской

общности. Однако, опорой социальной стратификации являются крестьяне и рабочие без квалификации, ввиду чего сельская местность и дальше остается однообразной средой. ●